

Arno Delmon (2019). Bekenentissen van een gemankeerde babyboomer. Op zoek naar de Ziel der Dingen (staande op sterke schouders). LM Publishers, Volendam. <https://lmpublishers.nl/> (Euro 29,50).

Door: Toon van Eijk

Inleiding

Arno Delmon (Nederland, 1947), een *nom de plume*, is een begenadigd schrijver, schilder en tropisch landbouwkundig onderzoeker. Hij heeft gewerkt in Suriname, Kenia, Ivoorkust, Tanzania en Mali. Het is prijzenswaardig dat de auteur (AD) zich een *gemankeerde* babyboomer noemt, dat getuigt van moed. Zijn interessante boek staat vol met wetenswaardigheden, inzichten en praktijkervaringen. Het is zonder meer nuttig voor gepensioneerde ontwikkelingswerkers van zijn generatie (zoals ik) om hun eigen werk- en woonervaringen in de tropen te evalueren, maar het is ook bruikbaar voor nog werkzame generaties en jongeren die een werkring in de tropen ambiëren. Vooral lezers met enige filosofische interesse zullen het boek kunnen waarderen. Het is wel een 'dikke pil', maar liefst 824 bladzijden in relatief klein lettertype.

Onze raakvlakken

AD en ik zijn beiden gepromoveerd tropisch landbouwkundig ingenieur, en we hebben alle twee langdurig in Sub-Sahara Afrika gewerkt. We hebben echter nooit samengewerkt binnen een project of team, maar ik was wel zijn opvolger in het Lower Tana Village Irrigation Project in Kenia. Tijdens onze gedeeltelijk overlappende studententijd in Wageningen hebben we geen contact gehad. We hebben elkaar slechts tweemaal kort gesproken (in 1982 voor mijn vertrek naar Kenia en in 2015 bij mij thuis in Wageningen n.a.v. commentaar mijnerzijds op een vroege versie van zijn boek). Naast het project in Kenia ken ik ook het project in Tanzania waar AD heeft gewerkt. Naast vrij summiere beschrijvingen van zijn professionele wederwaardigheden in de tropen (de 'buiten-ruimte') bevat het boek ook veel analyse van zijn emotionele 'binnen-ruimte'. En dat is voor ontwikkelingswerkers een zeldzaam iets. Ook ik heb veel belangstelling voor de binnen-ruimte en de onvermijdelijke wisselwerking tussen binnen- en buiten-ruimte.

Globale inhoud van het boek

Het boek van AD gaat over een heleboel dingen: zijn studententijd in Wageningen, zijn werkervaring in Suriname en in een aantal Afrikaanse landen waarbij vooral zijn eerste baan in Kenia veel invloed heeft gehad op zijn verdere professionele en relationele wederwaardigheden, over de interactie tussen private en professionele verhoudingen, over opgelopen frustraties tijdens het werken in Afrika, over het 'parkeren' door zijn vader van angsten opgelopen in de 2^e WO in zijn zoon, over de zijns inziens deplorabele ecologische toestand van de aarde, over verslavingen aan roken, drinken en seks, over de desastreuze invloed van (te) veel geld hebben, over doodlopende familierelaties, over toeval dat volgens hem niet bestaat, over het manlijk tekort, en dat alles doorspekt met filosofische beschouwingen. Het boek is een minutieuze beschrijving en analyse van zijn leven. Het uiteindelijke doel van zijn schrijfproject is gemoedsrust te vinden.

De doelgroep van het boek

AD geeft aan het boek (in eerste instantie) voor zijn drie kleinkinderen te hebben geschreven. Het boek is echter ook ter publicatie aangeboden en belandt daarmee in het publieke domein. Het boek wordt gekenmerkt door een inherente spanning tussen privé document en publiek document. Aan de ene kant beschouwt AD zijn boek als een subjectief verhaal zonder enige pretentie anderen te willen beïnvloeden, aan de andere kant is het gepubliceerd. Hij ziet het boek als "door te geven (moreel) erfgoed" (p.415). Door publicatie geldt dat niet langer voor alleen zijn drie kleinkinderen. Hij schrijft ook: "Ik daag de lezer hier vrolijk uit om mijn operationeel model voor leven te amenderen en te helpen perfectioneren" (p.529).

Ook schrijft hij expliciet *geen* algemene geldigheid te willen verlenen aan zijn verhaal. En hij schrijft: “Het is overigens niet zo dat ik mij op deze manier indek tegen eventuele kritiek aangaande de hier te ontwikkelen constructie (p.619) ... Ik wil niet langer (1) publiekelijk ter verantwoording kunnen worden geroepen voor daden en denken in het verleden, en (2) ik wil zeker niet aan de slag met mijn nieuwverworven inzichten, met het doel een ander te kunnen helpen, die *eerder* dan ik is blijven steken op zijn of haar pad” (p.660). Met betrekking tot punt (1) zou men kunnen vragen: waarom publiceert je dan een boek? Met betrekking tot punt (2): AD gebruikt zelf op expliciete en nauwgezette wijze veel boeken van anderen om zijn leven te evalueren en gemoedsrust te kunnen vinden. Zelfs als de gepensioneerde AD afscheid neemt van het ‘actieve’ leven, kan zijn boek nog wel ‘actief’ door anderen gebruikt worden. Daarom publiceert je toch? Ik neem aan dat hij met zijn inzichten niet alleen zijn kleine (maar zelfverklaarde belangrijkste) doelgroep van drie kleinkinderen wil helpen, maar ook andere lezers?

Wel vraag ik me af of zijn kleinkinderen te zijner tijd zijn verhalen echt zullen kunnen begrijpen, zonder de context waarin hun opa geleefd en gewerkt heeft zelf te kennen? AD en ik zijn van dezelfde generatie, maar ook voor mij zijn een aantal elementen in zijn boek nauwelijks navoelbaar. Dit heeft waarschijnlijk te maken met verschillen in persoonlijkheden en het opgegroeid zijn in verschillende sociale contexten.

Geen feedback van de peer group

AD beschouwt het feit dat een uitgever zijn 6 jaar durende schrijfproject als boek wil uitgeven als een teken dat zijn boek kennelijk belangen dient die zijn persoonlijke verhaal overstijgen (p.15). Zijn pogingen echter om van zijn voormalige *peer group* in de ontwikkelingssamenwerking *feedback* te verkrijgen over vroegere idealen en werkervaringen zijn op niets uitgelopen. Hij vermoedt dat wijdverbreide teleurstelling en schaamte over de behaalde resultaten de oorzaken zijn (p.16). Hij hoopte door gesprek en uitwisseling tot een ‘gedeelde waarheid’ te kunnen komen (p.364). Kan het zijn dat de weigering van zijn *peers* om in gesprek te gaan veroorzaakt wordt door hun vermoeden dat een ‘gedeelde waarheid’ bij voorbaat onmogelijk is door grote persoonlijke verschillen? Of door zo iets banaals als de gevraagde tijdsinvestering? Het zoeken van een gedeelde waarheid doet me denken aan het typisch Nederlandse ‘poldermodel’ van compromissen sluiten, wat soms effectief kan zijn maar wel vaak veel tijd vraagt.

AD schrijft herhaaldelijk, en mijns inziens terecht, dat er net zoveel waarheden (en dus verhalen) bestaan als er waarnemers zijn van eenzelfde gebeurtenis. Het diepe inzicht van Immanuel Kant “vertelt [hem] dat je de waarheid samen met de ander construeren moet” (p.500). Dit is het constructivistisch paradigma, waarvan ik de mogelijkheden en beperkingen eerder in mijn proefschrift heb uiteengezet [1]. AD schrijft ook dat gevoelens van afgunst of jaloezie bij de ander de belangrijkste oorzaak zijn van het achterwege blijven van *feedback* en het verbreken van relaties (p.367, 417, 614). Zijn doel is niet *gelijk te willen hebben*, maar op zoek te zijn naar *troost* (p.615). Ik vermoed dat grote verschillen in individuele persoonlijkheden, gekoppeld aan de vaak moeilijke woon- en werkomstandigheden op het platteland in de tropen, het samen construeren van een gedeelde waarheid een moeizame exercitie maken. Bovendien en wellicht doorslaggevend geldt het gegeven dat ‘kennis is gestructureerd in bewustzijn’. Dit houdt in dat individuen met verschillende kwalitatieve niveaus van bewustzijn verschillende waarheden ervaren [2].

Subjectieve waarheden

AD gebruikt een *nom de plume*, een alias, voor hemzelf en voor anderen in zijn boek, zo wordt ik bijvoorbeeld Teun genoemd. Voor personen die enigszins bekend zijn met de beschreven werk- en leefsituaties zijn de aliasen gemakkelijk herleidbaar. AD schrijft weliswaar: “Allereerst is dit anoniem opvoeren van personen in mijn boek een gebaar van mijn kant, waarmee ik duidelijk vertel andermans

integriteit en *comfort zone* in beginsel onverkort te zullen respecteren” (p.66). De soms ‘harde’ beoordelingen van anderen, en het gegeven dat deze geen of weinig weerwoord wensen te geven, veroorzaken, bij mij althans, een onbehaaglijk gevoel. Zijn uit de hand gelopen persoonlijkheidsconflicten de voornaamste oorzaak?

AD onderkent dat er alleen subjectieve verhalen en waarheden bestaan. “Ik schrijf niet met het doel om met deze of gene af te rekenen...” (p.180). Soms wekt AD echter de indruk zijn verhaal vrijwel immuun voor commentaar/kritiek te willen maken, maar waarom publiceert je dan? Hier bespeur ik een enigszins ambivalente houding. Het draait in het boek vaak om emotie-gestuurde conflicten in professionele en private relaties in het verleden. Men zou kunnen beargumenteren dat op die specifieke momenten in het verleden de anderen (en AD zelf) gewoonweg niet anders konden handelen dan ze deden, onder hun *toenmalige* persoonlijke omstandigheden van kennis, vaardigheden en bewustzijnsontwikkeling. Anders hadden ze wel op een andere manier gehandeld. Men kan niet vergeten wat in het verleden is gebeurd, wel eventueel vergeven.

Het manlijk noodlot?

Volgens AD zijn het “de mannen die qua mentaliteit fundamenteel zullen moeten veranderen wil er *überhaupt* sprake kunnen zijn van duurzaam samenleven” op Moeder Aarde (p.22). Volgens hem veroorzaakt de manlijke drang tot gretig ‘*goodies*’ verzamelen, oftewel hun inhalig gedrag, de meeste ellende op onze planeet. Deze drang zou een onbewuste *overcompensatie* zijn voor het gemis van een baarmoeder en dus voor de heel geringe bijdrage van de man aan de vernieuwing van de mensheid (p.22). Vrouwen zouden van ‘nature’ beschikken over middelen (een baarmoeder en de daarvan afgeleide wijsheid en empathie) waar “mannen *geen toegang* toe hebben” (p.472). Het gegeven dat een mentaliteitsverandering nodig is om tot een waarlijk duurzame samenleving te komen staat wat mij betreft als een paal boven water. Het gegeven dat mannen onevenredig veel bijdragen aan allerlei ongewenste zaken (bijvoorbeeld oorlogen en schadelijke technologieontwikkeling) klopt ook. De constatering dat dit manlijk gedrag een *onbewuste overcompensatie* is voor het gemis van een baarmoeder lijkt mij wat vergezocht. Het lijkt mij evident dat ook veel vrouwen gretig ‘*goodies*’ verzamelen (denk aan mode, schoenen, moderne keukens, et cetera).

Volgens AD is het manlijk ongeluk/noodlot een structureel tekort aan eigenwaarde en aan vermogen tot innerlijke vrede en feitelijke autonomie (p.659). Hij schrijft: “Het tekort aan beheersing [van je lichaam] bestaat van *nature*, vanwege hormoon systemen die jou regeren, en niet andersom, en *kunstmatig*, bijvoorbeeld vanwege alcoholgebruik. Ik zie het gegeven van het ‘natuurlijke’ tekort als mijn eeuwige [mannelijke] Achilleshiel” (p.618). Hij vervolgt: “Mannen verliezen veel gemakkelijker [dan vrouwen] hun greep op het leven, omdat ze van binnen nergens ‘natuurlijk’ houvast hebben” (p.621), geen baarmoeder dus. Deze nadruk op het vrouwelijk ‘natuurlijk’ houvast van een baarmoeder en de psychologische vertaling daarvan in meer empathie en wijsheid klinkt mij sympathiek in de oren, maar desalniettemin overdreven. Het is eveneens sympathiek dat AD vrouwen in zijn boek regelmatig op een voetstuk plaatst (met name, en voor zover ik kan beoordelen terecht, zijn *lief voor het leven*) maar men zou ook de indruk kunnen krijgen dat hij een excuus zoekt voor ongewenst manlijk gedrag (bijvoorbeeld overspel) in ‘natuurlijke’ manlijke hormoonsystemen.

De conclusie van AD dat vrouwelijke hormoonsystemen van ‘nature’ in meer empathie en wijsheid resulteren, lijkt mij nogal generalistisch van aard. Ook in zijn eigen boek figureren verscheidene vrouwen die niet bepaald empathisch en ‘wijs’ functioneren. Het ‘natuurlijk’ houvast voor vrouwen en mannen lijkt mij niet een baarmoeder of penis te zijn, maar veeleer een onderliggend transcendent bewustzijn, oftewel wat AD in zijn boek aanduidt met de ontoereikende woorden ‘ziel’ of ‘binnenruimte’ [3]. AD spreekt van

het “vermoedelijk moeilijkst toegankelijke van alle menselijke domeinen, namelijk dat van de *eenzaamheid*” (p.624). Hij schrijft: “Mijn boek [heeft] zonder twijfel algemene betekenis en gebruikswaarde voor de man, voor het proberen te begrijpen van *zijn* lot, en voor het begrijpen van de *oorzaken* van zijn structurele eenzaamheid” (p.720). Ik vermoed dat zowel mannen als vrouwen in gelijke mate kunnen lijden onder structurele eenzaamheid. Zowel mannen als vrouwen kunnen in principe *alleen* zijn zonder *eenzaam* te zijn. De mate van ‘structurele eenzaamheid’ is mijns inziens omgekeerd evenredig aan de mate van toegang tot het onderliggend *universeel* transcendent bewustzijn.

Bewustzijnsontwikkeling

AD schrijft over de mate van persoonlijkheid, of van ‘*self-sufficiency*’ (p.528), of van eigenheid (p.575), of van persoonlijke autonomie, van zelfbeschikking (p.720). Hierboven refereert hij aan een structureel *manlijk* tekort aan eigenwaarde en aan vermogen tot innerlijke vrede. Ik denk dat de mate van eigenheid, autonomie en gemoedsrust bij vrouwen *en* mannen vooral afhangt van de kwaliteit van hun bewustzijnsniveau. Het gaat om een dynamische balans of ‘synthese op een hoger bewustzijnsniveau’ tussen de vrouwelijke en mannelijke tegenpolen.

De tegenpolen in paren van tegengestelden (dualiteiten, polariteiten, dichotomieën) kunnen onderscheiden maar niet gescheiden worden [4]. Het zijn paradoxen (*schijnbare* tegenstellingen) die uiteindelijk de twee kanten van één munt vormen, een *eenheid-in-verscheidenheid*, een werkelijkheid met een Janus-gezicht. Met betrekking tot bijvoorbeeld de man-vrouw polariteit merkt Howard-Borjas op dat mannen en vrouwen de twee kanten van één munt zijn en dat éézijdige munten gewoonweg niet bestaan [5]. Men kan betogen dat de tegenpolen ‘gebalanceerd’ moeten worden of dat ze ‘complementair’ zijn, maar zulke beweringen zijn intellectuele interpretaties. Hegel spreekt over een dialectische integratie van tegenpolen (these, antithese en synthese). Volgens hem genereert de interactie tussen de tegenpolen een derde stadium waarin de tegenpolen geïntegreerd worden in een rijkere en hogere synthese, een fase waarin de tegenpolen tegelijkertijd overwonnen en vervuld, getranscendeerd en bewaard worden. Het cruciale woord in Hegel’s dialectische integratie is *aufheben*, wat zowel ‘opheffen, tenietdoen’ als ‘optillen’ betekent. Het begrip tegenpolen kan alleen maar gekend worden tegen de achtergrond van eenheid of heelheid. Hegel’s transcenderen van tegenpolen naar een hogere synthese van heelheid is mijns inziens een soort spirituele ervaring, die de niet-dualiteit van paren van tegenpolen openbaart.

Ik vermoed dat het (h)erkennen van Hegel’s these en antithese en vooral het daadwerkelijk ‘leven’ van de dynamische synthese, een techniek voor bewustzijnsontwikkeling vereist: bewustzijnsontwikkeling in de vorm van ervaringsspiritualiteit. De keuze voor zo’n techniek zal altijd persoon-, cultuur- en tijdgebonden zijn, maar als wetenschapper pleit ik wel voor grondig wetenschappelijk onderzoek naar de daadwerkelijke *effecten* van het beoefenen van een techniek: effecten op de fysiologische, psychologische, sociale en ecologische aspecten van het menselijk handelen. Paren van tegenpolen zijn binnen de normale logica onverenigbaar: ze laten zien dat “het leven groter is dan de logica” [6]. Zulke divergerende problemen zijn onoplosbaar op ons normale zijnsniveau. Ze moeten ‘geleefd’ worden op een hoger niveau van gewaar zijn [7]. Het Janus gezicht, als een symbool van non-dualiteit, drukt uit dat het intellect (naar buiten kijkend) en ervaringsspiritualiteit (naar binnen kijkend) gelijktijdig gebruikt kunnen worden om wijsheid te creëren.

Janis Joplin

AD schrijft: “*Freedom is just another word for nothing left to lose...* Wereldberoemde liedtekst uit de song *Me and Bobby McGee* (1970) hartstochtelijk gezongen door Janis Joplin, die stierf op 27-jarige leeftijd” (p.722, voetnoot 1145). Inderdaad een geweldig lied van een zangeres die hartverscheurend kon zingen.

Vrijheid - in de zin van geen relaties hebben met anderen - betekent inderdaad niets te verliezen hebben. Vrijheid - in de zin van persoonlijke vrijheid, bevrijding, onthechting, 'verlichting' - betekent ook niets te verliezen hebben, maar dan omdat je permanent gevestigd bent in gelukzaligheidsbewustzijn. Dat is weliswaar een ver 'ideaal' maar desalniettemin waard om naar te streven, omdat de weg er naar toe ook al een zekere mate van vrijheid, gemoedsrust, geluk en wijsheid oplevert.

Ik schrijf, dus ik besta

AD zegt: '*Scribo, ergo sum*' - ik schrijf, dus ik besta - als variant op het '*Cogito, ergo sum*' - ik denk, dus ik besta - van Descartes (p.61). Volgens AD is 'schrijven = delen' en 'Wie schrijft die blijft'. Hij schrijft ook om zijn gemoedsrust te bewaren te midden van alle hedendaagse crises en om troost te vinden. Schrijven is voor hem een daad van verzet. "Maar dan gaat het om verzet tegen iets dat niet meer goed komt, dat nooit meer goed komt. Terwijl schrijven me feitelijk op de been houdt, is het eigenlijk een lapmiddel, omdat bij mij hoop op betere tijden ontbreekt. Ik weet het, hier blijkt toch de cynicus in mij naar boven te kunnen komen" (p.63). Hij schrijft ook: "Van een *diehard* optimist lijk ik soms een hulpbehoevende, troostzoekende pessimist te zijn geworden. Ik haat die observatie in stilte..." (p.169, voetnoot 251). Mijns inziens is schrijven over waargebeurde lotgevallen in je leven vooral *nadenken* en analyseren, wat op zich nuttig is en zeker enige gemoedsrust kan opleveren. AD schrijft ook: "Zelf denk ik, dat kunnen *nadenken* over je zelf en de wereld waarin je leeft, de enige *werkelijke* vrijheid is die je bezitten kan" (p.789).

AD's opmerking dat *nadenken* de enige *werkelijke* vrijheid is gaat mij echter te ver. In mijn proefschrift noem ik dat de continue identificatie met het rationeel-empirisch bewustzijn [8]. Deze voortdurende, onophoudelijke identificatie met (na)denken levert mijns inziens juist geen *werkelijke* vrijheid op, omdat je dan gevangen blijft binnen het nauwe kader van het rationeel-empirisch bewustzijn. Meer commentaar mijnerzijds op zijn '*scribo, ergo sum*' opmerking is te vinden op p.706 van zijn boek [9].

De intelligentie van emoties

AD is erg onder de indruk van het werk van de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum, die zegt dat emoties de bouwstenen zijn van ieder geleefd leven en vol met informatie zitten [10]. Emoties als angst, onmacht, jaloezie en schaamte spelen een belangrijke rol in zijn levensverhaal en boek, evenals een structureel gevoel van onrust (p.494/5) en het troost zoeken bij anderen. Zo verwijst AD herhaaldelijk naar het werk van de Zweedse schrijver Stig Dagerman (1923-1954), waaraan hij zijn 'troost zoeken' als levensconcept ontleent (p.373). Helaas was voor Dagerman uiteindelijk zelfdoding de enig mogelijke vorm van persoonlijke bevrijding. De emotie 'een structureel gevoel van onrust' ken ik niet persoonlijk, maar wel van nabij. Een jongere broer van mij ging op 28-jarige leeftijd over tot zelfdoding in de periode dat ik in Kenia werkte (1983-1985) en een oudere broer heeft vorig jaar nog een (niet gelukte) poging tot zelfdoding ondernomen. Ik prijs mijzelf gelukkig dat een (waarschijnlijk deels genetisch bepaald) structureel gevoel van onrust mij niet plaagt, en veronderstel dat mijn tweemaal daagse meditatie praktijk daarbij helpt. Emoties mogen weliswaar vol met informatie zitten, maar wat mij vooral bij blijft is het *gevoel* van *onmacht* van gezinsleden, en trouwens ook professionele hulpverleners, om in zulke gevallen effectieve hulp te kunnen bieden.

Frustratie in de beroepspraktijk

Ook ik ben in Afrika tegen frustraties opgelopen in de uitoefening van mijn beroepspraktijk. Dat was de onderliggende reden van het schrijven van mijn proefschrift (Van Eijk 1998), dat gebaseerd is op 20 jaar werken en denken en mediteren na mijn afstuderen in Wageningen (1978). Wel denk ik dat specifieke en selectieve onverschilligheid, in tegenstelling tot de algemene onverschilligheid waar AD zo tegen ageert, nog zo gek niet is om frustraties te voorkomen.

Slotopmerking

AD citeert twee uitspraken van Gandhi: *'Live simply to that others may simply live'* en *'We must be the change we wish to see'*. "Je hebt niet veel meer nodig om je roer recht en consistent op koers te houden" (p.795, voetnoot 1290). Dit zijn ook mij dierbare uitspraken. Miriam van Reijen schrijft dat Spinoza's zo volledig mogelijke zelfverwerkelijking (innerlijke rust, vrede en vreugde) een ander geluk is "dan het najagen van consumptiegoederen, waarvan het bezit van de zaak vaak het einde van het vermaak is" [11]. In deze context is het systematisch oprapen van 'verweesd' plastic dat AD op zijn dagelijkse wandelingen doet, en dat sommige anderen misschien belachelijk maken, een zinvolle en bewonderingswaardige activiteit.

Eindnoten

¹ Van Eijk, T. (1998). *Farming Systems Research and Spirituality. An analysis of the foundations of professionalism in developing sustainable farming systems*. PhD thesis, Wageningen Agricultural University, The Netherlands.

² Voor meer hierover verwijs ik graag naar Van Eijk 1998.

³ Voor meer over transcendent bewustzijn verwijs ik naar Van Eijk 1998 en verscheidene eerdere artikelen in *Civis Mundi*.

⁴ Deze en de volgende alinea stammen uit: Van Eijk, T. (2015), *Eenvoudig leven in een complexe wereld oftewel de paradox van eenheid-in-verscheidenheid*. *Civis Mundi* digitaal # 33, oktober 2015. Zie de sectie: Paren van tegengestelden.

⁵ Howard-Borjas P. Interview in *Wageningen Universiteitsblad*, 05-10-1995.

⁶ Schumacher E.F. (1977:123). *A guide for the perplexed*. Harper & Row Publishers, New York.

⁷ Schumacher E.F. (1989:102). *Small is beautiful. Economics as if people mattered*. Reprint: Harper Perennial, New York (First published in 1973).

⁸ Zie Van Eijk 1998.

⁹ AD heeft mijn commentaar uit 2015 op een vroegere versie van zijn boek op de p.703-9 opgenomen. Ook in eerdere artikelen in *Civis Mundi* komt het rationeel-empirisch bewustzijn ter sprake (zie mijn website www.toon-van-eijk.nl voor een overzicht van mijn artikelen in *Civis Mundi*).

¹⁰ Martha Nussbaum (2001). *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*. Cambridge University Press.

¹¹ Van Reijen M. (2013, p.41). *Spinoza in bedrijf. Van passie naar actie*. Klement/Pelckmans.